

Çeviri / Translation

ORTA ASYA'DA HİRİSTİYANLIK* (Christianity in the Central Asia)

V.V. BARTOLD

Tahir AŞIROV**

Yerel [Rus] aydınların ilgilendiği konulardan yine de biri Türkistan'da Nesturi hareketi ve tarihi, onun rolü ve iz bırakmadan kaybolmasının nedenleri ile ilgilidir. Bu konuların kesin çözümü, şimdiye kadar olanaklı değildir. Bunun nedeni Orta Asya'da Hıristiyanlığa ait tarihi bilgiler ve anıtların çok az olmasıdır. Onlardan sadece ikisi tesadüfen bulunan (pişpek ve tokmak) anıtları gösterilebilir. Kesin ve doğru bilgilerin olmaması değişik fantastik hipotezlerin ortaya çıkmasına götürüyor. Örneğin, çoğu araştırmacılar Eski Ahit'teki peygamberler ile ilgili Müslüman mezarlıklarının, Hıristiyanlığın anıtlarına ait olduğunu veya onlara benzediğini ifade ediyorlar.¹ Bunun nedeni Müslümanlıkta Eski Ahit peygamberlerin (özellikle de [Hz.] Süleyman) şahsiyeti, Hıristiyanlıktan daha çok yayılmıştır. Bu yönde gerçek ilmi çalışmaları ortaya koymak birkaç Doğu yazarların Orta Asya Hıristiyanlığın yayılması ile ilgili çalışmaları öğrenildiğinde ve onların yayılan yerlerini, özellikle de (onlara ait) anıtları ortaya çıkarmak sonucunda mümkün olacaktır. Biz burada, günümüze kadar Rus diline tercüme edilmemiş, ancak bizim düşüncemize göre önemli ve değerli bilgiye dikkat çekmek istedik.

1894 tarihinde "Türkistan haberlerinde" (Turkestanskiye vedomosti)² yayınlanan makalelerimizde Semerkant'ın Kuzeyindeki şimdiki Urgut diye bilinen yerde Hıristiyan mahallesinin olduğu ve X. yüzyıl Arap yazarı İbn Havkal'ın beyan etmesine göre, şimdiki Taşkent şehrinin civarında da Hıristiyan mahallesinin olduğu hakkında bilgi vermiştik. Arapların Vinkent diye isimlendirdikleri bu mahallenin bulunduğu yer oldukça doğru bir şekilde tespit edilebilir. Araplar tarafından Vinkerd Jizak ile Binket'in (Taşkent) arasında yerleşen, kurak bozkırdan sonra ilk istasyon olarak belirtmişlerdir. Ondan sonra bu yolun üzerinde Çirçik'in

* Çeviriye esas alınan metin, V.V. Bartold, "Yetşe o Hristianstve v Sredney Azii", Soçineniya. tom 2. çast' 2. 2 -yu çast' II toma podgotovil k izdaniyu Yu.E. Bregel'. Otvetstvenniy redaktor B.G. Gafurov. (Moskva: Izdatel'stvo "Nauka". Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1964, içerisinde 315-319 sayfaları arasında neşredilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi, (tahirashirov@gmail.com)

1 Bunun gibi görüşler "Okraine" (Taşra) olan Semerkant dergilerinde açıklanmıştı ve yakında Sayın Yet. Stepnoy tarafından Y.T. Smirnov'un redaktörlüğünde yayınlanan "Srednyaya Aziya" ("Orta Asya") mecmuasında 1896 senesinde (Marko Polo, s. 32.) Sayın Stepnoy hatta kendisine katılmayan herkesi "sığ - olumsuz görüşlü" olarak suçladı. Y.T.Smirnov'un (biz içtenlikle ona başarılar diliyoruz) yararlı yayımında ilmi konulara bunun gibi bakmak nadir istisnalar olarak kalmasını umut ediyoruz.

2 <V.V. Bartold Makaleleri göz önünde tutuyor: "K Voprosu ob arheologičeskih issledovaniyah v Turkestane" / "Türkistan'da arkeolojik araştırma sorusu üzerine" (TV, 1894, №5) ve "Po povodu hristianskogo seleniya Vazkerd" / "Hıristiyan mahallesi Vazkerd ile ilgili (TV 1894, №21). – Yu. B.>

sol kenarında, Sır Derya'dan [Seyhun] 2 fersah uzaklıkta ve Benaket şehrinden 4 fersah uzaklıkta Angren şehrine girmeden Cinânckent şehri yerleşmektedir³. Sadece Cinânckent şehrinden sonra yol Çirçik'in sağ kenarına geçmektedir⁴. Yani Hıristiyan Mahallesi Sır Derya'dan uzak olmayan bir yerde, onun sağ veya sol kenarında, dolayısıyla Çirçik'ten güneyde yerleşmektedir⁵.

X-XIII. yüzyıllar aralığında Türkistan ülkesinde, Hristiyanlık hakkında, hiçbir habere ve bilgiye rastlanmadı. XIII. yüzyılda Moğolların Merkezi Asya'yı işkâl ettiklerinden sonra burada Hıristiyanlığın durumu temelden değişmektedir⁶. [Moğolların Merkezi Asya'yı işkâl etmesiyle] Müslümanlar egemenlik konumlarını kaybetmişlerdir; bilindiği gibi, Moğollar Şamanist oldukları için tüm dinler konusunda olduğu gibi Müslümanlığa, Hıristiyanlığa ve Budizm'e aynı saygıyı gösteriyorlardı. Moğolistan'ın kendisinde Hıristiyanlık, Cengiz Han'dan daha önce yayılmıştı. Hıristiyanlık inancını güçlü kabile olan Keraitler kabul etmişlerdir. Bu kabileden Cengiz Han'ın torunları ve nesillerinden bazıları evlenerek akraba olmuşlardır. Ayrıca bazı Şehzadelerin de Hıristiyan eğitimcileri bulunmuştur. Bunların hepsi Hıristiyanlığın Moğollar arasında diğer dinlerden daha etkin olmasına avantaj sağlıyordu. Görünüşe göre, bu durumdan faydalanan Nesturiler, Müslümanların önceki baskısının intikamını almaya çalışmışlardır. Müslüman yazarların çoğu o dönemde Hıristiyanlığın etkisi altında kalan hanların İslam'a düşmanca davrandığını şikâyet ederek eserlerinde belirtmişlerdir. Hıristiyan eğitimi alan büyük Han Güyük'ün (1246-1248) kısa saltanatı yıllarında Hıristiyanlığın durumu azda olsa iyileşmiştir. XIII. yüzyıldaki fars tarihçisi Cüzcanî⁷, Güyük'ün İslam'a karşı çıkmayı amaçlayan bir dizi önlemleri aldığını yazmaktadır. Hıristiyanların isteğini kabul eden Güyük o dönemin saygın insanlarından biri olan İmam Nuraddin Harezmi'yi kendi huzuruna çağırıyor ve dini tartışmaya kalkışıp, onun namıyla İslam'ı küçültmeye çalışıyor. Tartışma Güyük'ün huzurunda gerçekleşmiş, (Müslüman tarihçiye göre) şu şekilde cereyan etmiştir⁸:

“Hıristiyanlar. ‘[Hz.] Muhammed’in nasıl insan olduğunu açıkla’ [diye sordular].

İmam: ‘[Hz.] Muhammed – peygamberlerin sonuncusu, peygamberlerin önderi ve âlemlerin Rabbinin elçisi... [Hz.] Musa onun üstünlüğüne hayran

3 Bu şehrin kesin mevkii Y.T Smirnov'un çalışmasında gösterilmektedir. (Drevnosti / Eski eserler, s. 134). Ancak o yanlışlık ile Benaket şehrini Binkent şehri ile karıştırıyor. Benaket şehri Şaş ilinin en esasî merkezi şehirlerinin bir olmak ile tanınmaktadır. Kitapta, Bay Petrovskiy bu hatanın Bay Smirnov ile bağlantılı olmadığına değinmektedir. (Arabskiye dorojniki / Arap yol işçileri, s. 20).

4 İstahri, 336, 345; Kudama, < tekst, 204 >; ter. 156.

5 Şimdiki zamanda Mirzaöl (голодная степь) diye isimlendirilmekte olan kurak bir yer, Sır Derya'nın güneybatısında yerleşmekte olup XIII. yüzyılda da mevcuttu. (bkn. Çan'-Çun', ter. Kafarova, 309); Ancak Mirzaöl'ün (golodnaya step) X. yüzyıldaki sınırı bize belli değildir. Ondan başka da Sır Derya'nın sol kenarındaki Angeran ile Kelasa'nın arasında yerleşmekte olan tepe yerlerin ne zaman değiştiği de bilinmiyor. (Smirnov, Drevnosti, s. 127).

6 < Yeni edebiyat da yukarıda bahsedilen, s. 265. 3, bkz. Ayrıca Moğollar dönemindeki Hıristiyanlık hakkında: Pelliot, Chretiens; L. Browne, The eclipse, s. 147-178; Spuler, Die Mongolen in Iran, s. 198-223 (kaynakça: s. 495-497). — Yu. B.>

7 Onun çalışması, “Nasir'in tablosu” (Tabakât-Nasiri) İngilizceye Raverti tarafından çevrildi.

8 Cüzcanî, çev. Raverti, II, 1160-1164.

olarak [bu konuda şöyle diyor]: “Ey Allah’ım Muhammed ümmetine beni de kat”, [Hz.] İsa ise: “Benden sonraki gelecek olan peygamberi müjdeliyorum; onun ismi Ahmed olacak” [demiştir].

Hıristiyanlar: Tamamen ruhsal bir hayat sürmekte olan ve kadınlara karşı tutkusu olmayan kimse peygamber olabilir; [Hz.] İsa gibi. [Hz.] Muhammed’in ise dokuz eşi ve birkaç çocukları olmuştur. Bu ne ile açıklanabilir?

İmam: [Hz.] Davut peygamberin 99 eşi olmuştur. [Hz.] Süleyman peygamberin ise – 360 eşi ve 1000 de cariyesi olmuştur.

Hıristiyanlar: Onlar peygamber değildi, onlar sadece krallar idi⁹ [dediler].

Sonunda, bu tarihçi diyor ki, Hıristiyanlar tartışmayı durdurdu ve Güyük’ten imama tüm erkânıyla namaz kılmasını söylemesini istediler. İmam yanına birlikte ibadet etmesi için bir Müslümanı çağırdı. Hıristiyanlar, imam ve onun yanındaki insanın namaz kılmalarına her türlü yollar ile mani olmaya çalıştılar. Onlar, namaz kılanların secde anında alnını yere sert vurduruyordular; ancak Müslümanlar, buna aldırmadan namaza ara vermeden (devam etmiş) ve bittikten sonra kendileri sessiz çıkıp gitmişler. Güyük, saygın imama hakaret edilen gece yaşamını yitirmişti. Onun oğulları ertesi gün imamdan önce hakaret dolayı özür dilediler ve onu teskin etmeye çalıştılar.

Hıristiyanlıkla İslam’ın arasındaki mücadele merkezi, doğal olarak Semerkant sayılıyordu. Sebebi burada, en azından eski zamanlarda, Nesturilerin metropolitliğinin yerleşim merkezi olmuştur. 1248 tarihinde Semerkant’ı Ermeni kralı olan Getum’un kardeşi Sembat ziyaret etti; O Kıbrıs Kralı’na yazdığı bir mektupta, Moğolların arasında Hıristiyanlığın üstünlüklerini açıklamış ve bu yerel Hıristiyanların hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Sembat Semerkant’ın yerel kilisesinde bulunarak orada İsa ve Volkhv - üç kralının şekilleri olan resmini görmüştür. Sembat Hıristiyanların ahlakı hakkında, aynen Katolik misyonerleri gibi çok sert eleştiri de bulunmuştur; onun sözleriyle, “Buradaki vaaz edenler, ağır cezayı hak ediyorlar”. “Sarasınlar” (Müslümanları) hakkında söylendiğinde ise: “Onlar önce Hıristiyanları korku altında tutmuş iseler de, şimdi onların kendileri iki kat büyük acı çekiyorlar” diye belirtmiştir¹⁰.

Müslümanlar ile Hıristiyanların arasındaki mücadeleler hakkında Marko Polo’nun¹¹ fantastik malumatlarından başka da, daha önce zikredilen tarihçi Cüzcani’nin [eserinde] de bahsedilen hikâyeyi kanıtlayan kaynakları vardır. O (Cüzcanî) Semerkantlı Seyid Eşrefüddin’den duyduğu bilgilerini yazıya geçiriyor. (Seyid 1259 tarihinde ticari gaye ile Deli şehrindeyken tarihçi onunla karşılaşmıştır).

9 Yukarıda, Eski Ahit peygamberlerinin Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında saygı görmesiyle ilgili söylenenleri destekleyen ek delil bulunmaktadır.

10 Mocheym, ek. No: XII.

11 Stepnoy, Marko Polo, s. 24.

Yine o dönemde Semerkant'ta genç bir Hıristiyan İslam dinini kabul ediyor. Semerkantlı Müslümanlar kendi dinine olan sevgisi yüksek derecede olduğu için onu hediye ve armağanla onurlandırmışlardır. Hıristiyanlar, Müslümanların Hıristiyan çocuklarını kendi dinlerine yönlendirdikleri için Moğol şehir hakmine şikâyet ediyorlar. Hâkim de Hıristiyanların tarafını tutarak, İslam'ı kabul eden genci çağırıp onu İslam'dan vazgeçmeye zorlamak istedi. Ancak genç inancında vazgeçmedi; bunun bedelini de hayatıyla ödedi. Müslümanlar Altın Ordu Hanı¹² Müslüman olan Berkay'a (Batu Han'ın kardeşi) Hıristiyanları şikâyet ederek durumu arz ediyorlar. Berkay kendi dindaşlarının tarafını tutarak, buna sebep olan tüm Hıristiyanların öldürülmesini emrediyor. Onların tümü kendi kilisesinde öldürülüyor ve o kilise de yıkılıyor¹³.

Bu zikredilen olay 1257-1259 yılları arasında meydana gelmiş olması muhtemeldir. (Ayrıca 1257 yılında hala yönetimde olan Berkay'ın selefi Ulakçı olduğu bilinmektedir Rus kronolojisinde - Ulavçiy). Görünüşe göre, bu darbeden sonra Semerkant'taki Nesturiler kendilerine gelemediler, bu olaydan sonra biz onlar hakkında her hangi bir bilgiye rastlayamıyoruz¹⁴.

Sonuç olarak Orta Asya Hıristiyanlığın uzun bir süre muhafaza edilen yeri olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca XII. yüzyılın sonunda Sır Derya'nın alt akımlarında Müslüman olmayan¹⁵ Türk memleketi olmuştur. Bu merkez, görünüşe göre, Saganak şehri idi. Lerha'nın¹⁶ haber vermesine göre, Saganak'ın yerleşmekte olan yeri Sunak – Kurgan kalesinin kalıntıları ile ispat ediliyor. (Gulak'tan 42 verst Güney – Dogu'da ve Sır Derya'nın kenarında 18 verst uzaklıkta). Böyle medeniyete sahip Müslüman devletler ile kuşatılan putperest Türklerin, kendi dinlerini uzun süre korumaya imkânı yoktur. Bundan dolayı Sır Derya'nın alt akımlarında X. yüzyıllarda Hıristiyanlığın yayıldığını ve onun direkt olarak etki ettiğini varsaymak mümkündür¹⁷.

12 Maverâünnehir, konusunda Cingiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın nesillerinin egemenliği altında idi. Münke Han (1151y.) tahta oturduğunda hanın karşısına komplo kurmakla suçlayarak Çağatay'ın büyük oğullarının ve torunlarının tümüne ölüm cezasına çarptırılmış veya hapse atılmıştır. Böylece tüm Moğol imparatorluğu ikiye bölünmüştür. Onun Doğu bölümü Büyük Han'a, Batı bölümü ise Altın Ordu'nun hanlarına, Cuci'nin (Çingiz Han'ın büyük oğlu) ait olmuştur. Maverâünnehir ise, onların nesillerinin yönetiminde idi. Berkay'ın valileri 1260 senesinde Çağatay prensi Alguay tarafından Maverâünnehir'den çıkarılarak kovuldu. Bkn. Reşideddin, yazma. GPB. Dorn. 289., v. 215 ve yazma. GPB. V, 3, 1, v. 219.

13 Cüzcani, çev. Raverti, II, 1288-1290.

14 Karkan vilayeti hakkında Marko Polo'nun verdiği bilgi Sayın Yet. Stepnoy'un fikrinin aksine, Fergana değil de, Yarkent diye anlaşılmalıdır. Bununla birlikte Sayın Stepnoy Marko Polo'yu dikkatli okumuş olsa, Marko Polo'da Karkan'dan son Hotan'ın gelmekte olduğunu görürdü. Görünüşe göre, Marko Polo hiçbir zaman Semerkant'ta olmamıştır ve Yarkend'den Kaşgar'a gitmiştir; Semerkant hakkındaki bölümler rastgele eklenen yazılardır. Daha ziyade Sayın Stepnoy'un "Orta Asya'yı sadece söylentiler ve kitaplar esaslı öğrenen bilim adamları" Karkan ile Yarkend'i aynı şehirleri olarak kabul edebilir diye yazması çok ilginçtir.

15 Tarihiçi Cüveyni bu toprakları daru'l-harb'tan saymaktadır. Demek ki, gayr-ı müslimler vardı.

16 Arheoloğičeskaya poyezdka (Arkeolojik Gezi), s. 11-12.

17 Bartold, O Hristianstva v Turkestane (Türkistan'da Hıristiyanlık hakkında), s.18-19; bk. yukarıda, s. 285-286>.